

БАХТЫЯР ГЕНЖЕМУРАТОВ ЛИРИКАСЫНДА ПОЭТИКА ХЭМ СӨЗДИҢ ӘХМИЙЕТИ

Назарова Амина

Қарақалпақ мәмлекетлик университети еркин излениўшиси

e-mail: nazarovaamina97@gmail.com

Белгили қарақалпақ шайыры Б.Генжемуратовтың қосықларында көркемлик мәселесин хэм сөздиң әхмийетин талқыға тартқанымызда сөзди қолланыўда көркемлик излениўшиликтиң үлкен хызметиниң бар екенлиги көринеди.

Ким дос, душпан?! Билмедим парқын.

Көзсизликтиң зәхәрин таттым.

Хеш ўақыт пүтин болмады жартым,

үмитлердиң қапысын жаптым...¹

Шайыр бул қосығында лирикалық қаҳарманның ишки толғаныслары, қыйыншылықлар, қапа болыў жағдайы, исенимниң төменлениўи хэм ўақыт-заман менен келисе алмаў сыяқлы психологиялық ҳалатларын жүдә тәсирли баян еткен. Шайыр қосықта сөзди шеберлик пенен қолланыўға ҳәрекет етеди. Яғный, шайыр биринши нәўбетте семантикалық күш, символлық мәни хэм эмоционал тәсир улыўмалығын пайда етеди. Бунын ушын шайыр антонимлерден орынлы пайдаланып, қарама-қарсылық тийкарында мәнисти күшейтиўге умтылады. «Ким дос, душпан?! Билмедим парқын». Бул жерде «дос» хэм «душпан» антоним сөзлер өткир қарама-қарсылық орталығын

¹ Генжемуратов Б. Абыржы. -Нөкис: BILIM, 2024. Б. 92.

жаратады Яғный, усы антоним – еки сөз лирикалық қахарманның өмир тәжирийбесиндеги исенимсизлик пенен екижүзлилиик трагедиясын көрсетеди хәм драматизмнің күшейиўине жәрдем болған. «Парқын» (хақыйқаттың тийкарғы мазмуны) сөзи гүман хәм исенимсизликти күшейтип, қосықтың ишки конфликт бағдарын белгилейди. Сонлықтан, шайырдың бул пикирлерин баянлаўында антоним сөзлер кең қолланылып, олар антитезалық усылда («дос» хәм «душпан») бир-бири менен салыстырылады, контрастқа қойылады. Илимпаз О.Гайлыева өзиниң докторлық диссертация жумысында антоимлердиң шығармадағы әхмийети хаққында мынандай пикир жүритеди: «Поэзияда көп қолланылатуғын поэтикалық усыллардан бири антонимлер – өз-ара қарама-қарсы сөзлер, ўақыя-хәдийсе хәм де туйғыларды қарама-қарсы көринисте қойып баян етиў хәдийсеси болып табылады. Тил билиминде бул түсиник «антоним» деп аталады. Соның менен бирге, лингвопоэтикада бул элементке қатаң итибар қаратылады.»²

Өзбек илимпазы Маъруфжон Йўлдошев та антонимлер жөнинде пикир жүргизип, мынандай пикир билдиреди: «Европа филологиялық дәстүринде бул өнер «антитеза» деп жүргизиледи. Көркем тексттиң лингвопоэтикалық таллаўына арналған жумысларда қарама-қарсы қойыў, контраст атамаларынан пайдаланылады. Қарама-қарсы мәнили сөзлерди параллель қолланыў арқалы түсиниклер, белгилер, жағдайлар, образлар контрастқа қойылады»³.

² Гайлыева О. Ғәрезслик дәўири түркий халықлар лирикасында формалық изленислер хәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ хәм түркмен лирикасы мысалында). Докт. дисс. -Нөкис, 2019. Б. 201.

³ Маъруфжон Йўлдошев. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. –Тошкент: Фан нашриёти, 2006. Б. 34–35

Шайыр Б.Генжемуратов ўзиниң жоқарыдағы қосық қатарларында риторикалық сораў арқалы шайыр исенимин жоғалтыў трагедиясын күшейтип, лирикалық қаҳарманның ишки азаптарын туўрыдан-туўры оқыўшыға жеткереди. Бул қосық қатарында драматизмниң дәслепки қәдеми болса, сөзлерди таңлаў арқалы қәлиплескени көринеди. Айрықша айтып өтиўимиз керек, профессор О.Гайлыева ўзиниң илимий изертлеў жумысында шайыр Б.Генжемуратовтың поэзиясы ҳақында пикир жүрите отырып, оның «Шөллегенмен пүтин дийдарыңа» қосығының талқылаўында жақсы пикирди билдирген: «Шайыр Б.Генжемуратовтың «Шөллегенмен пүтин дийдарыңа» атлы еркин қосығында тарийх бетлерине сер салған лирикалық қаҳарманның өтмиштеги ата-бабаларымыздың турмысы, ашылмаған сырлы тарийх бетлери ҳақындағы ишки кеширмелери, күйиниўлери, толғаныслары өз сәўлесин тапқан. Онда халқымыздың қәстерлеп сақлаған миллий қәдириятларын аңлаў, оларды қәдирлеў идеясы баслы орынға шығады. Яғный, гүзениң топырақ ҳәм суў элементлеринен пайда болғанлығын ертедеги Жәйхун дәрьясы менен байланыстырып, халқымыздың тарийхын билиўге ҳәўес лирикалық қаҳарман «сынық гүзелер»ге мўрәжат етеди. Соның менен бирге, гүзениң сынғанын «кимлердиң ҳәмири менен? кимлердиң буйрығынан?!» деп, риторикалық сораўларды, риторикалық үндеўлерди теңдей қолланады. Себеби, лирикалық қаҳарманды ойға салған нәрсеге ишара етеди. Шайыр қолланған риторикалық сораў классикалық поэзиядағы тажохули ориф өнерине жүдә уқсас келеди.⁴ Усы орында тажохули ориф өнери – не деген сораўға илимпаз өзбек алымларының сөзлик китабында келтирилген

⁴ Гайлыева О. Ғәрезслик дәўири түркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳәм олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳәм түркмен лирикасы мысалында). Докт. дисс. -Нөкис, 2019. Б. 201.

түсіндірмелерди де берип, буған анықлық киритеди. «Тажохул ул-ориф – классикалық әдебияттағы поэзиялық әмел. Тажохул ул-ориф қолланған бәйт риторикалық сораў гәп көринисинде пайда болады, яғный шайыр қайсы-бир нәрсени сораў, анық болмаған нәрсеге анықлық киритиўди емес, ал, риторикалық сораў арқалы ярдың гөззаллығы, ашық ҳалаты яки басқа усы сыяқлы бир жағдайды, кубылысты уқсатыў, салыстырыў арқалы белгилеўди мақсет етеди»⁵.

Шайыр Б.Генжемуратовтың жоқарыдағы қосығында көбинесе сезим-туйғыларды метафора ҳәм символ менен де сүүретлеўге ҳәрекет етеди. «Көзсизликтің зәхәрін таттым» – деп шайыр «Көзсизлик» – руўхый соқырлықты, ҳақыйқатты, әдалатты көрмегенин, «Зәхәрін таттым» метафорасы арқалы ишки азапланыўлары ҳәм руўхый уўланыў жағдайын образлы ҳәм эмоционал тәризде баян етеди. Сонлықтан, бул қосық қатарында сөз мәниси ҳәм сезим-туйғының синтези эмоционал поэтикалық образды жаратқан. Соның ушын шайыр усындай сөзди қолланыў арқалы ишки сезим-туйғыны оқыўшының санасында жанлы сүүретлеўге ериседи. Шайырдың шеберлиги сонда, ол ой-пикирин баянлаўда таңлаған сөзлериниң ықшамлығы, семантикалық қатламларының тығызлығы қосықтың эмоционал тәсирин күшейтиўде әҳмийетли ўазыйпаны атқарған.

Жуўмақлап айтқанымызда, шайыр Бахтияр Генжемуратов сөз таңлаўда айрықша мәни сезими, поэтикалық ой-пикири ҳәм миллий образ жаратыў шеберлиги менен поэзияда өзине тән индивидуал стилин жаратты. Шайыр ҳәр бир сөз арқалы лирикалық қаҳарманның ишки жан гүйзелесин күшейтип,

⁵ Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик лугати. –Тошкент: Akademnashr, 2013. Б.304.

оны миллий образлар ҳам универсал мәни менен оқыўшыға жеткереди. Усы тәреплери менен шайыр шығармалары тек ғана көркемлик жақтан емес, ал социал-философиялық мәни жағынан да үлкен әҳмийетке ийе.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Генжемуратов Б. Абыржы. -Нөкис: BILIM, 2024. Б. 247.
2. Гайлыева О. Ғәрезслик даўири түркий халықлар лирикасында формалық изленислер ҳам олардың типологиясы (Өзбек, қарақалпақ ҳам түркмен лирикасы мысалында). Докт. дисс. -Нөкис, 2019. -Б. 201.
- 3.Маъруфжон Йўлдошев. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. –Тошкент: Фан нашриёти, 2006. –Б. 34–35
4. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати.
5. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. –Тошкент: 2004. – Б. 34.